

Гуннар СТОЛЕСЕН

ПОХОРОН БУВ СКРОМНИЙ

ПОВІСТЬ

З норвезької переклала Наталя ІВАНІЧУК

1

Це була одна з тих кримінальних справ, про які довідуєшся мимохідь, гортаючи газету, проте вони западають у пам'ять і ще багато днів по тому не йдуть з голови.

«Батько застрелив себе та двох своїх дітей», — повідомляв заголовок.

У замітці йшлося про те, що викладач біохімії з Бергенського університету в неділю по обіді привів до свого службового кабінету в корпусі природничих

Перекладено за виданням: Gunnar Staalesen. Heksenringen. — Oslo, 1985.

© Guldendal Norsk Forlag A/S, 1985.

© Наталя Іваничук, 1992, переклад українською мовою.

Гуннар Столесен (нар. 1947 р.) — популярний норвезький письменник, автор циклу творів, головним героєм яких є приватний детектив Варг Веум. Російською мовою перекладено романи «Навіки твій» і «Поночі всі вовки сірі». Пропонована повість — із збірника «Зачароване коло» (1985).

наук дев'ятирічну доньку та чотирирічного сина і там спочатку застрелив їх обох, а потім і себе. Той чоловік пройшов службу в норвезьких збройних силах, знаряддям убивства була автоматична гвинтівка АГ-3.

Причину вбивства поки що не з'ясовано.

Такі кримінальні справи, як ця, рідко стають газетною сенсацією. Хоч подібні трагедії часом і роздмухувались на газетних шпальтах, але здебільшого редакції обмежуються отакою невеличкою заміткою на одну колонку десь у куточку сторінки. За тиждень з'явиться некролог, і останні слова в ньому звучатимуть так: «Похорон був скромний».

Я тоді й не гадав, що мені, приватному детективові, ще доведеться зіткнутися з цією справою.

2

Тижднів за два чи три після того, як я прочитав ту маленьку замітку в газеті, до мене подзвонив чоловік і назвався Гальвором Далє. Він був пенсіонер, колишній трамвайний кондуктор.

— Мій батько також був трамвайним кондуктором,— сказав я.— Його звали Андерс Веум. Не пригадуєте такого?

Чоловік завагався.

— Веум? Він, мабуть, рано... помер?

— У п'ятдесят шостому році.

— А я почав працювати лише в п'ятдесят четвертому. Перед тим був на флоті. Точно собі не пригадую, одначе... Та, власне, я дзвоню зовсім не з цього приводу.

— Вибачте. Я слухаю.

Голос чоловіка був хрипкуватий.

— Ми з дружиною, правду кажучи, вже старі, й здоров'я в нас не те, що колись. Хотілося б обговорити з вами одну справу, тобто найняти вас, якщо ви маєте таку можливість. Чи не могли б ви завітати до нас, бо ми рідко виходимо з дому.

— Звичайно. Де ви живете?

— В нас невелика квартирка у підвальному приміщенні на Левстакській стороні. Льобергсвеєн.— Чоловік назвав номер будинку.— Це недалеко від кладовища,— уточнив він, наче таке сусідство додавало тому району переваг.

— Коли мені прийти?

— Як тільки матимете вільний час.

— У такому разі чекайте за півгодини.

— Чудово. Я скажу дружині, щоб приготувала чай. І ще одне, пане Веум. Коли прийдете, подзвоніть тричі, тоді ми знатимемо, що це ви.

— Ви не відчиняєте двері чужим?— спитав я.

— Ні,— відказав Далє.

Льобергсвеєн веде від вулиці Міхаеля Крона до Ф'єсангеру, проте вище від Мінде назва вулиці змінюється на більш елегантну — Льобергсалеєн. На Левстакській стороні люди живуть на вулицях, а у Ф'єсангері — на алеях.

Пофарбований у коричневий колір. будинок, де мешкав Гальвор Далє з дружиною, височів за похмурим темно-зеленим живоплотом. Будинок стояв на верхній стороні вулиці. З другого боку, на схилі, що спускався до Ф'єсангерсвеєн, мерехтіли білі, сірі та чорні надгробки кладовища Сольгейм. Дерев, що росли на пагорбі позаду будинку, стояли вже поцятковані осінніми барвами. Подружжя Далє зусібіч оточувала осінь. У повному розумінні цього слова: осінь природи нагорі позаду них та осінь життя на схилі попереду. І, як я міг судити з короткої телефонної розмови з Гальвором Далє, осінь уже панувала і в їхньому домі.

Я рушив посипаною жорствою стежкою до будинку. Мені здалося, що у вікні підвального поверху за білими фіранками майнуло двоє блідих облич. Я тричі подзвонив, і двері відразу ж одчинилися.

Чоловік у дверях відступив трохи вбік, саме настільки, щоб я зміг пройти досередини. Не встиг я опинитись у тісному передпокої, як він схопив мене за руку і відрекомендувався притишеним голосом:

— Далє.

Я повісив свій плащ на гачок і пішов за господарем через крихітну кухню до маленької кімнати. Бліда, схожа на тінь, жінка стояла, склавши на пласкому животі почервонілі руки, її очі на худому обличчі здавалися незвичайно великими й темними. Жінка здавалась недужою.

— Марі Далє,— назвалася вона скромно, простягнувши руку. Долоня була суха, наче папір.

Гальвор Далє видавався набагато жвавішим. Присадкуватий і метушливий (ото таким і має бути трамвайний кондуктор? — дивувався я собі подумки), він трохи скидався на мого батька. Сиве волосся віночком облямовувало блискучу лисину, як ото в католицьких ченців. На ньому були коричневі штани з сірими шлейками, світло-сіра сорочка та старомодна жовтава білизна, що виглядала з-під комірця.

Обоє здавалися втомленими й згорьованими, навіть тінь усмішки годі було добачити на їхніх обличчях, у кутиках вуст або в очах.

— Сідайте, пане Веум,— хрипко мовив Далє.— Зараз дружина приготує чай. Може, бажаєте чогось до чаю?

— Ні, дякую.

Господиня сприйняла чоловікові слова як наказ і почовгала на кухню, щільно причинивши за собою двері.

Далє понуро дивився на ті двері, так наче, зачинивши їх, дружина подала йому якийсь таємний сигнал. А тоді сказав:

— Це не надто приємна справа, пане Веум...

Я чекав на продовження. Але Далє мовчав, і я обережно поцікавився:

— То в чому полягає ця справа?

Він помовчав ще якусь хвилю, тоді заговорив далі:

— Не знаю, чи читали ви в газетах тижнів зо три тому про чоловіка, який застрелив себе і двох дітей в університеті?

Я кивнув головою.

— Так, пригадую.

— Це були... Чоловік був наш син, Фредрік. І наші внучата. Єдине, що в нас було. Інших дітей ми не мали. І ось... лишилися удвох. Вони мали б піти після нас, а тепер ми підемо за ними... Голос його урвався.— Це... не досягти розумом. Це незбагненно.

Я знову кивнув. Дивився на його м'язисте обличчя, на почервонілий, трохи завеликий ніс, темні капшуки під очима, блакитні вуста, почорнілі цятки крові на підборідді, що залишилися після вранішнього гоління. Його очі набрякли слізьми.

— Ми думали... — Він замовк, бо з кухні вийшла дружина з тацею в руках. На таці стояли три чашки, чайник, тарілка з двома тоненькими кружальцями лимона, цукерничка та невеликий таріль із кількома грінками з жовтим та білим сиром.

Вона налила мені чаю, і я вдячно кивнув. Чай був зовсім бліденький. Поки вона наливала собі та чоловікові, я розглянувся навколо. Маленький стіл і двоє м'яких крісел займали майже половину кімнати. Під стіною стояв другий стіл, а на ньому — радіоприймач, під столом — комодик, обернений шухлядами до кімнати. Посередині стіни височіла чорна груба, біля неї тулився єдиний стілець із купою одягу. В кімнаті стояв дух старих людей.

Фру Далє обережненько сіла по той бік столу. Сам Далє сидів, ледь нахилившись уперед. Неуважливо вкинув кружальце лимона в чай, поклав цукру й поволі розмішав.

Я обережно кахикнув.

— Що ж, на вашу думку, я маю зробити?

Гальвор Далє так глянув на мене, мовби ніяк не міг собі пригадати, чого я тут. Його дружина дивилася перед себе невидючим поглядом.

— Річ у тім,— нарешті промовив він,— що ми хотіли б довідатися більше, ніж... ніж ми вже довідалися. Коли трапляються такі речі, весь час запитуєш себе — чому? Правда ж? Що могло зробити життя таким нестерпним, щоб аж... отак?.. І чому треба було забрати з собою дітей? Маленьку Тордіс та Арне... Нам

невідомі причини. Від поліції ми нічого не домоглись. Вони радять звернутися до нашої невістки, Туве. Але вона відмовляється з нами розмовляти!

— А чому?

— Та в тому ж то й справа. Ми ж і хочемо, щоб ви самі довідалися, чому. Ми нічого поганого їй не зробили. Коли дзвонимо, кладе трубку, а коли я спробував був піти до неї, вона просто не відчинила мені.

— Горе може мати безліч проявів,— сказав я.

— Так, ми це розуміємо, *знаємо*,— із запалом відказав Далє.— Але хіба ми не маємо права знати більше? Це ж наш син, ми породили його на світ!

Ось тут він улучив. Можливо, саме з цієї причини невістка й не хоче підтримувати з ними стосунків.

Я покуштував чай. Він був справді дуже ріденький. Десь такий, як мій банківський рахунок, а нікчемнішим навряд чи може ще щось бути. Я всипав собі трохи цукру.

— Іншими словами, ви хочете, щоб я відвідав вашу невістку і спробував з'ясувати у неї причину нещастя?

— Так, з'ясуйте, бо ж має-таки бути якась причина. Говоріть із ким хочете — чи з поліцією, чи з його колегами по роботі. Лише довідайтеся, чому він це зробив.

— Проте всі вони можуть відмовитись розмовляти зі мною. І в першу чергу ваша невістка, пане Далє.

— Атож. Але ви знайдете якийсь вихід, правда?— Далє майже благально подивився на мене.— Ми заплатимо,— додав він швидко.— Наперед.

— Дякую, дякую,— відповів я.— Мені б хотілось подивитися, якщо можна, на фотографію вашого сина й... малих. Щоб мати певне враження.

Я розглянувся по кімнаті, але фотокарток ніде не помітив. Це було не схоже на старих людей.

Виявилося, що всі фотографії лежать у шухляді комода. Якийсь час Далє рився серед них, шукаючи потрібної, і зрештою приніс оправлену в рамку фотографію, яка, очевидно, ще зовсім недавно стояла десь на видноті. У кутиках, куди не сягнула ганчірка, позалишався пил.

Далє подав мені знімок, а його дружина дивилася на нього з болем, наче хтось відривав від неї шматок тіла.

Четверо стояли купкою, мов квіти у вазі: найменші рослини попереду, старші — позаду. Схоже, знімок було зроблено років зо два тому. Маленьке, певно, дворічне хлоп'я променіло до камери усмішкою, ніби вирізьбленою в дереві, широкою і довірливою. Гладеньке чорне волосся робило його схожим на південця, такого собі малого пустунчика з південноєвропейських задвірків. Дівчинка була більш нордичного типу з довгими ясними кучерями, що мов пух обрамляли личко. На фотографії їй було десь років сім, довкола вуст застиг ледь зверхній вираз. Вона мала овальне обличчя, а в братика риси були різкіші. Діти успадкували характерні риси обох батьків. Деякі з них проступали так чітко, що зразу можна було сказати, від кого вони успадковані, а інші тільки ледь угадувалися, лише натякали на той будівельний матеріал, з якого вибудовувалось обличчя, наче чорнові ескізи митця, за якими він виліплюватиме свою скульптуру. Чорне волосся хлопчик мав од батька, і такий же, як у батька, овал обличчя був у доньки. Вугласті риси обличчя малий успадкував від діда, а дівчинка взяла в матері легкі світлі кучері.

У Фредріка Далє було чутливе, ледь меланхолійне, але не дуже гарне обличчя, чорне волосся. Він мав вигляд романтичного поета, заглибленого в себе. Лише плетена поперечними смужками безрукавка та вільного крою біла сорочка вказувала на те, що Фредрік — наш сучасник. Він був, напевно, членом якогось поетичного клубу, бо позаду виднілися полиці, повні книжок, а в стояку для платівок — повне зібрання дисків Боба Ділана, розставлених у хронологічному порядку.

Туве Далє, його дружина, справляла враження жвавої жінки, з прямою поставою, вузькими стегнами, приємними веселими ямочками на щоках. Вона стояла поруч чоловіка, вдягнена у квітчасту блузку та однотонну спідницю. Вчителька початкової школи, а може, художник-керамік, одна з тих жінок-митців, що працюють удома. Всі ми схильні поділяти людей на категорії за їхнім

зовнішнім виглядом. Отож не виключено, що я помилився. Вона цілком могла бути й зварником на заводі «БМВ» або ж самовпевненою прима-секретаркою в якійсь квітнучій нафтовій компанії.

— Ким працює ваша невістка?— спитав я.

Дале прокашлявся.

— Тепер вона хатня господарка,— сказав він, і з того, як це вимовив, я зрозумів, що термін для нього незвичний, надто сучасний.— А за освітою Туве — інженер-хімік.

Ось тобі й маєш. Я знову поглянув на фотографію. Якби працював у газеті й моїм завданням було знайти обличчя дня, я перекреслив би чорним хрестом постаті Фредріка Дале та його дітей, а лишив би променіти до читача тільки обличчя Туве.

Але я не працюю в газеті, і, звичайно ж, тепер мені годі забути смагляве обличчя Фредріка Дале та безневинні личка двох дітлахів, яким не судилося стати дорослими.

3

Старший поліційний інспектор Вадгейм провів довгими чутливими пальцями по своїх густих чорних кучерях, що вже почали сивіти за вухами та на потилиці. Він був справжнім поетом, незважаючи на те, що його остання збірка віршів вийшла понад двадцять років тому. Крім того, він був найздібнішим слідчим, якого я знав, і то не лише завдяки своєму вмінню розбиратися в людях.

Тепер він сумовито дивився на мене своїми карими очима.

— Надзвичайно трагічна історія, Веуме. Я добре розумію вдову, яка ні з ким не бажає розмовляти. І насамперед — з батьками чоловіка. Неважко здогадатися й про причину — зачинилася вдома зі своїм почуттям провини.

— Почуттям провини? Ти знаєш щось конкретніше?

Вадгейм поглянув на мене з виразом безмежного терпіння.

— Ми зв'язані обітницею мовчання, Веуме. Такого роду відомості можуть порушити табу недоторканності приватного життя. Я вже мав справу з подібними випадками й раніше, але з *таким* трагічним ще не стикався. І можу тебе запевнити: навіть якщо вона на всі сто невинна, то однаково каратиметься сумлінням. Раз по раз запитуватиме себе: що я вчинила не так? Чи не з моєї провини все сталося? Вона никатиме з кімнати в кімнату, що була колись дитячою, та й тепер лишається дитячою, бо ніхто там нічого не прибирав,— дивитиметься на порожні ліжечка, і в неї знову зринатиме запитання: в чому моя провина? Я кажу тобі зовсім не про цю жінку, Веуме. Я малюю тобі типову ситуацію.

— Послухай, заради старої дружби...

Він іронічно звів брову, як я того й побоювався, і в його очах зблиснув посміх.

— Але сам спосіб... — мовив я.— Так, як це було описано в газетах, звучить зовсім неймовірно. Просто отак узяв і вистрілив у голову дітям і собі? Цілком свідомо?

Вадгейм заперечливо похитав головою:

— Ні-ні. Все було значно... гуманніше. Згадай, що Фредрік Дале був хіміком. Він завчасно приготував снодійне без смаку та запаху. Коли малюки того пообіддя ввійшли до кабінету,— а всі діти мріють побувати в тата на роботі, це ж так цікаво,— там не було ні душі. Він одкоркував пляшку лимонаду й долив до нього прозорої рідини. Цього було досить, щоб діти швидко посоловіли й послули. Потім він ковтнув тієї рідини сам, можливо, аби притлумити в собі страх. А тоді взяв гвинтівку... Експерти вважають, що спершу він убив дівчинку, потім сина, а тоді себе.

Я піймав себе на тому, що аж нахилився вперед від напруження.

— Стривай, Вадгейме. Ти сказав, що він також випив снодійне? Це ж означає, що й він був у несвідомому стані? А чи не могло це бути...

— Вбивством, ти хочеш сказати?— докінчив інспектор.— Це було перше, що ми подумали, коли ще не мали результатів розтину. Проте ретельніший аналіз показав — доза була надто мала, щоб потьмарити йому свідомість. Діти

реагують на такі речі набагато швидше, ніж дорослі. До того ж аналізи довели, що снодійне Далє випив у чистому вигляді, нічим не розвівши. Інакше кажучи, він знав, що́ п'є.

— Не розвів навіть водою?

— Схоже на те, що ні.

— А сам він, крім того, нічого не пив?

— Пив. Він випив півчашки чаю. Проте в чаї снодійного не було. Те, що лишилося в чашці, ми піддали аналізу. І взагалі, погодься, що потрібна неабияка сила, жорстокість чи шаленство божевільного, щоб позбавити життя чоловіка та двох малих дітей. Одночасно. Ніхто з підозрюваних у зв'язку з цією справою й близько не мав подібних задатків. А ми вже добре навчилися визначати такі речі,— стиха додав Вадгейм.

— Отже, ви розмовляли з багатьма?

— Так.

— Ну а щодо зброї, Вадгейме? АГ-три. Звідки в нього взялася гвинтівка?

— Він тримав її в кабінеті, ховав у шафі під замком.

— Це дозволено?

— З погляду закону — ні.

— Ще одна річ, про яку я хотів би запитати...

— Слухай, Веуме,— перебив мене Вадгейм.— Обставини змусили нас розслідувати цю справу як злочин, а не лише як трагедію. Але висновки виявилися негативними — з усіх поглядів. Фредрік Далє сам позбавив життя себе й своїх дітей, хоч як жахливо це чути. І нема чого ятрити рану. Пора дати спокій усім причетним.

— Його батьки, які є моїми клієнтами, також причетні — до певної міри.

— Не до певної міри, а таки великою мірою. Цілком можливо з психологічного погляду та й з очевидних фактів, що одна з причин формування вираженого депресивного складу характеру Фредріка Далє криється в надрах родини, з якої він вийшов.

— Маєш рацію, Вадгейме. Напевне, і їх гризе неясне відчуття провини.

— Тільки пам'ятай, Веуме: якщо ти й далі заглиблюватимешся в цю справу... дій дуже обережно. Ти торкаєшся роз'ятреної рани й навіть не підозрюєш, якого болю можеш завдати.

— Підозрюю, Вадгейме.— Я поволі підвівся.— Думаю, що підозрюю.

Я подякував за допомогу й пішов. Вегард Вадгейм стояв за своїм столом і дивився мені вслід, похилений, з меланхолійним виразом обличчя, саме втілення болю, знавець своєї справи, поет і бігун на довгі дистанції в одній особі.

4

Шкода й говорити, як «гостинно» зустріли мене на колишньому робочому місці Фредріка Далє. Асистентка з рудим волоссям, гострою мишачою мордочкою, кирпатим носиком та ледь запалими щоками була ще більш-менш привітна, але чоловік, що стояв позад неї і гортав якісь теки, почувши моє запитання, неприязно звів на мене погляд.

— Що вам потрібно в кабінеті Фредріка Далє?

— А це вас дуже цікавить?— спитав я обережно.

— Я Ейде, керівник відділу,— відрекомендувався він ворожим тоном.

У нього було видовжене обличчя, яке мало чим різнилось од пробірок, з котрими він мав справу день крізь день, рослинність на голові — бляклого кольору, мов після невдалої хімічної реакції, окуляри — наче збільшувальні скельця. А вираз обличчя такий, наче той чоловік страждав од хронічної нестравності.

— Веум,— назвався і я.— Приватний слідчий.

Начальник, як видно, не все дотямив.

— І що ж ви досліджуєте?— запитав він скептично.

— Слідчий,— сказав я.— Одначе пишеться разом.

Але той чоловік не мав почуття гумору. Зате добре знав, де тут двері. І вказав мені на них.

— Ви прийшли, очевидно, від скандальної преси,— сказав він.— Та сюди ще нікому не щастило пролізти. Бувайте здорові.

— Скандальна преса? Хіба це поняття ще не вмерло?

Він повернувся до мене спиною і знов заглибився у свої папери. Маленька асистентка здавалась розгубленою. Я мовчки глянув на неї, даючи зрозуміти, що ні в чому її не звинувачую, а тоді зійшов униз, на вулицю перед природничим корпусом університету, сів у свій автомобіль, сірий, як і порепаний асфальт під ним, і задивився на околиці.

Звідси відкривався цікавий краєвид — для того, хто вміє сприймати контрасти. На нижньому кінці вулиці виднілися рештки того, що колись по праву носило пишну назву Аллегатен. Фасади будинків були прикрашені стрункими колонами, химерними рельєфами в проміжках між вікнами, рясними візерунками та віньєтками вповдовж карнизів та на фронтонах. Це була архітектура епохи зламу століть, гострий виклик, протест гігантській споруді на верхньому кінці вулиці.

Корпус природничих наук Бергенського університету було збудовано наче на противагу будівлі Гаукеландської лікарні. Він здіймався неоковирним бар'єром між святковою архітектурою Аллегатена та розкішною зеленню Нюгордського парку. У його вікнах відбивалося сіре небо, а фасад уже встигла попсувати негода.

Водночас я не спускав з ока й широких дверей, із яких сам щойно вийшов, і години за дві там з'явився керівник відділу Ейде. Одягнений у плащ та капелюх, з брунатним портфелем у руці, він пройшов просто повз мене. Я не помилився у своїх припущеннях. Начальники ніколи довго не затримуються на роботі. Завжди нагодиться якась ділова зустріч.

За кілька хвилин я був уже знову нагорі й весело постукав у шибку конторки до асистентки.

— Привіт!— сказав приязно.— Це я.

Асистентка дивилася на мене приголомшено, потім скрушно похитала головою й усміхнулась. Приємною, широкою усмішкою, немов призначеною для альбому — вкласти поміж аркуші, а потім багато років згадувати про неї.

— Я не хотів би бути настирливим,— мовив я поважно.— Але батьки Фредріка Далє у дуже важкому становищі... Я пообіцяв їм трохи розібратись у цій справі. Тут, у вас, говорилося щось про той нещасливий випадок? Ну, скажімо, що могло бути причиною?..

Дівчина почервоніла.

— Ні, ні... Проте... — Вона поглянула на щиток з ключами.— Я могла б показати вам його кабінет.

— Чудово,— всміхнувся я й собі такою широкою усмішкою, на яку тільки був здатний, але зараз же згадав про свої нерівні зуби й трохи звузив її.

— Ейде вийшов, кілька годин його не буде,— сказала асистентка.— Але ви мусите пообіцяти, що нікому нічого не скажете. Це жахливо. Ми й досі не стямились. Тому Ейде поводить ся так грубо. Ми просто цього не розуміємо. Фредрік, такий... такий життєрадісний... І двоє малих діток!.. — В очах у неї заблищали сльози.

Вона повела мене коридором, і ми спинилися перед дверима з табличкою: «Фрейдіс Брюсет». Поряд раніше було й інше ім'я, тепер його ледь можна було прочитати: «Фредрік Далє».

— По двоє в кабінеті?

— Еге ж... — кивнула дівчина й відчинила двері.

Ми ввійшли. Це був кабінет з двома вікнами й двома письмовими столами, один проти одного. Тут легко було впасти в задуму, ввесь час бачачи перед собою обличчя другого,— якщо є над чим задумуватись і якщо ти взагалі здатен думати.

Крім столів, у кімнаті стояли дві металеві шафи, що замикалися на замок; шафи такого типу використовують не лише в університеті, а й у військовому міністерстві. Дві шафи для архівних матеріалів, дві книжкові полиці, два кошики для паперу: все відповідало традиційним принципам демократії бюрократичної системи. Що маєш ти, матиму і я. Одне вікно тобі, одне — мені, а три — професорові. Університет — зразок такої демократії. Тут статус

вимірюється квадратними метрами конторської площі та кількістю вікон, що дивляться в світ. Ну й, звичайно, числом осіб, з якими ділиш ту площу.

В усьому іншому кабінет здавався на диво безликий. Один з письмових столів був чисто прибраний, жодних особистих речей. На другому все було скрупульозно впорядковано: шухлядки, стосики скріплених паперів, книжки, з яких стирчали численні закладки, письмове приладдя, педантично складене в спеціальній підставці, і настільний календар, розгорнений на сьогоднішній даті.

Асистентка ніяково розглянулася довкруг і нервово кивнула в бік дверей.

— Ось тут це й сталося,— сказала вона ледь чутно.

Вона не зважувалася затримати на чомусь свій погляд, не зважувалася бачити те, чого тут давно вже не було, але що їй домальовувала уява.

— Була неділя, тож ніхто з нас... не бачив цього. Лише служба безпеки. Проте...

— Тут завжди безлюдно в неділю? Ніхто не працює?

— Чому ж. Співробітники часом приходять попрацювати. У тиші й спокої. Але Фредрік, здається, бував тут не часто. Сама я ніколи не приходила. Неділя в мене — вихідний день.

— Ви добре знали Фредріка Далє?

— Та ні. Я працюю тут усього три-чотири роки, але... Звичайно, ми розмовляли, коли він з'являвся на службі, йшов додому чи виходив з кабінету за чимось. Але я не можу сказати, що добре його знала. Ні. То інша жінка... — Вона раптом урвала мову.

— ...знала його краще?— докінчив я.

— Цього я не сказала,— відрізала асистентка.

— Ні, не сказали.

Ми замовкли. Я дививсь у вікно. Воно виходило в Ньюгортський парк. Під зів'ялим листям дерев у парку мовчазно проходили люди, зсутулені так, наче весь тягар сімдесятих років ліг їм на плечі. Та так воно певною мірою й було.

Коли я одвернувся од вікна, ми були вже не самі. Невеличка жіночка в білому халаті стояла на порозі кімнати й переводила погляд то на мене, то на асистентку.

— В чому справа?— спитала вона й швидко звернулася до мене: — Хто ви?

— Фрейдіс Брюсет?— здогадався я, ступив їй назустріч і відрекомендувався: — Варг Веум. Справа стосується Фредріка Далє. Чи могли б ми поговорити?

— Про Фредріка?

Асистентка тихенько відступила до дверей, незграбно махнула рукою і пробурмотіла:

— Я... мені потрібно... Там, здається, телефон...

Вона розгублено кивнула, спочатку мені, потім — до Фрейдіс Брюсет, а тоді кудись у простір перед собою, наче до когось третього, якого тут не було. І поспішно зникла.

Фрейдіс Брюсет стояла, закривши руки в кишені халата, й дивилась їй услід. Потім поволі підійшла до дверей, причинила їх і обернулася до мене. В своєму білому вбранні вона скидалась на лікаря, видавалась на диво стерильною. Волосся коротко підстрижене, біляве, вольові риси обличчя, бездоганна лінія ніг. Широке обличчя й дрібненьке, але міцне тіло робили її схожою на фінку. Під халатом випиналися туті округлі груди, вона мала сильні жилаві ноги, та й від усієї її постави віяло міццю, що проте не робило Фрейдіс Брюсет менш жіночною. Очі в неї були блакитні, рот широкий, вона не користувалась косметикою, не носила прикрас.

— Хто ви такий?— спитала вона не так грубо, як керівник відділу, але з неприхованою підозрою.

Я швидко пояснив їй свою роль, проте підозріливість її від цього не зменшилася.

— Приватний слідчий?

— Як бачите. Працюю неофіційно.— Я розвів руками й спробував обережно всміхнутися.

— Сідайте,— мовила вона і кивнула на вільний письмовий стіл.

Я підсунув стільця і сів. Вона зайняла своє місце. Ось так ми й сиділи, не зводячи погляду одне з одного. Приблизно так — як я собі уявляв — мали сидіти вона й Фредрік Далє.

— Таке розташування столів не заважало вам у роботі? — спитав я.

— Ми рідко бували тут разом,— відказала вона коротко.— Читали лекції, провадили лабораторні роботи, займались іншими справами. А коли вже траплялося бути тут одночасно, то завжди знаходилося багато роботи. Звіти, які треба написати, досліди, які треба оформити, наукові праці, які належить довести до кінця. Ви й гадки не маєте, що ховається за всім цим: опрацювання літератури, підготовка до занять, позаурочна робота.

— Ваша правда,— погодивсь я сумирно.

І, наче бажаючи підкреслити вагомість усього щойно сказаного, жінка стала швидко гортати якісь папери, що лежали перед нею, а тоді без видимої потреби перетасувала їх у новий стосик.

— Асистентка вашого відділу вважає, нібито є людина, яка знала Фредріка Далє краще, ніж вона.

— Он як? — мовила Фрейдіс Брюсет невимушено, але не змогла приховати краски, яка залила її широке обличчя, пом'якшивши його риси.

— Можливо, це ви? Бо ж ви ділили з ним кабінет.

Вона гостро глянула на мене.

— Це вона таке сказала? Назвала мене особисто?

— Ні. Вона не називала імен. Але я дійшов висновку, що це цілком імовірно...

Фрейдіс Брюсет кинула на мене в'їдливий погляд. Вона вже взяла себе в руки.

— *Імовірно?*

Вона підвелася з-за столу і почала міряти кроками кімнату, застромивши обидві руки в кишені білого халата й пильно дивлячись на мене. Вона дедалі більше нагадувала мені лікаря, і під її рентгенівським поглядом настала моя черга червоніти. Вже давно ніхто не розглядав мене так прискіпливо.

— Ви досить милий тип, Веуме. Трохи, може, пошарпаний і втомлений, але з роками ми всі стаємо такими. Кілька зморшок тут і там, трохи сивини на скронях, подряпана під час гоління шия, одірваний гудзик на плащі... — Голос її ставав усе твердішим, іронія — дедалі дошкульнішою. — Ви не могли придумати собі веселішого способу гайнувати час, ніж порпатись у приватному житті людей? Якесь скромно оплачувана конторська робота — чи не було б це краще, Веуме? Або робота листоноші? Ви начебто рухливий і жвавий. Малювати вмієте? Автор мальованих серіалів — це було б чудовим заняттям для такого спритника, як ви.

— Слухайте, я не займаюся розлученнями і не порпаюся в...

— А, то ви маєте й якісь принципи? — Вона припинила свою тираду і раптом засичала на мене:— Що вам тут потрібно, хай вам чорт?!

— Я лише намагаюся збагнути,— відказав я стиха,— що сталося. Як сталося. І, можливо, чому...

— Чому, чому! Всі хочуть знати чому! Невже це аж так важливо? Ось зараз ми є, потім нас не буде. Отак воно. Хіба не досить цього знання? Питати чому, мають право ті, хто працює в психіатричних закладах. А всі інші... — Вона замовкла.

— ...заважають суспільству? — доказав я.

— Були, напевне, ще й інші жінки, крім неї, його дружини, які любили Фредріка. Але для нас, інших, хоч і не менш трагічно ми це сприймаємо, досить знати, що це *сталося*. І не dokonче знати чому.

Я заговорив так обережно, як тільки міг.

— То ви також любили його?

— Авжеж, хай вам абищо! Це не так важко збагнути!

Очі її в цю мить заблищали сріблом, наче зіниці раптом розкололися. Фрейдіс кліпнула, і вони знову потемніли. Вона рвучко одвернула голову.

— Мені стає млосно в цій кімнаті! — сказала вона.— Пройдімося краще парком, і я розповім вам... одну казочку.

У Ньюгортському парку було холодно. Можливо, смог у центрі міста спричинився до того, що дерева тут швидше скидали листя. В кожному разі на паркові вже лежала печать зими: напівголі дерева та пожухла трава. Вода в старому ставку біля Паркової вулиці була нерухома й темна, наче вкрита чорною кригою.

Раніше у цьому ставку плавали білі лебеді, а трохи далі, під кущами рододендронів збиралися маленькими купками качки. Єдиними істотами, які збиралися тут тепер, були наркомани, з посинілими пальцями й червоними обличчями; вони сиділи, підтягнувши коліна до грудей і втупившись невидючим поглядом у простір.

— І серед них, певно, знайдеться кілька принцес,— сказала Фрейдіс Брюсет, поглянувши на них. Вона говорила тихо, і мені доводилось нахилитися вперед, щоб почути її слова. На ній була коротка до колін брунатна дублянка й така сама плетена шапочка, що робила обличчя якимсь наче оголеним. Ніс її швидко почервонів од холоду, на шкірі проступила червона павутинка судин.

— Я й сама була колись принцесою в одній казці, і було це, здається, страшенно давно,— мовила Фрейдіс Брюсет.

— А хто був принцом?— спитав я.

Вона швидко глянула на мене.

— Чи не ви часом, Веуме?

Я ледь схилив голову набік.

— Що ви хочете цим сказати?

— Бо так воно буває в житті. Принца ми не зустрічаємо ніколи. Або ж зустрічаємо надто пізно. Я була саме такою принцесою, яка весь час чекала на нього, справжнього. Я відчувала... Всі ці роки я, здається, тільки те й робила, що шукала саме того чоловіка. Принца.

— З темною чуприною, карими очима, оксамитовим голосом та вустами Джеймса Діна?

— Такий портрет більше пасує танцюристові з кабаре. Ви, чоловіки, часто судите про нас із власного досвіду. Бо ж існує певний стереотип жінки, про яку ви мрієте, правда ж? Жінка-мрія. А може, в нас, жінок, інший ідеал? Може, нас приваблюють внутрішні якості тих, кого ми обираємо?

— Деяких чоловіків також,— жваво докинув я.

— Так, звичайно. І може, саме через це ми завжди лишаємось розчарованими. Адонісів не бракує. А чоловіків з душею не так-то й багато.

— Будь-який священик заперечив би вам.

— Я не маю знайомих священиків,— відказала Фрейдіс.

— Іншими словами, ви визначаєте жінок, як істот з душею, а чоловіків — як істот бездушних. А мені завжди здавалося, що існують інші, більш видимі ознаки...

Фрейдіс підбила ногою камінець. Він скотивсь у стічний рівчак і вискочив на траву.

— Ні, я нічого не визначаю,— озвалась вона. — Радше висловлюю, так би мовити, те, що пізнала на власному досвіді. Я знаю, що існує такий тип жінок, які... ну, які шукають саме того ідеалу, що його назвали ви. Чоловіки — примітивні самці, жінки — інакші. Це не є моя точка зору, Веуме. Але те, що пізнала я особисто, схиляє саме до такого поділу. Не так-то й багато я зустрічала свого часу чоловіків, яких цікавила б моя душа. Зате скільки було зацікавлених в дечому іншому!

— Чому ви говорите в минулому часі?

— Бо підійшла до тієї межі, коли все вже в минулому.

Я провів долонею по волоссі. Я був на правильному шляху.

— З цього напрошується висновок, що у вашому житті таки сталося дещо. Ви, зрештою, зустріли свого принца. Та було вже запізно.

Вона кивнула — й тут-таки заперечливо похитала головою.

— І так, і ні. Тепер я почала сумніватись у цьому. Навіть найсильніші почуття можуть перетворитися в щось на кшталт напханих соломою опудал

у зоологічному музеї. На них можна дивитися крізь скло вітрини. Ось такою ти була — кілька років тому.

— З вашої розповіді начебто випливає, що Фредрік Далє був тим вашим принцом?

Фрейдіс Брюсет не відповіла.

— Ви одружені?

Вона похитала головою.

— Певний час я жила з одним чоловіком, але з того нічого не вийшло.

— І тоді ви зустріли Фредріка Далє?

Ми зайшли вже далеко вглиб парку, над одним із ставків були перекинуті вигнуті місточки в японському стилі. Тут випустили нове покоління лебедів, які, проте, не здавались ні гордими, ані білосніжними. Вони погойдувались на воді, і, здавалось, були вкриті легким нальотом сажі, наче лаком.

— Так,— врешті відповіла жінка.— Тоді я зустріла Фредріка.

— А він був одружений... І мав дітей.

Вона двічі кивнула.

— Ви з ним були близькі?

Тепер очі її стали темними й сумними.

— Дуже близькі. Такі близькі, що далі нікуди. Все інше відійшло в минуле.

Я спробував витягти з неї суть цієї історії.

— Ви пішли на інтимний зв'язок?

— Так!— відказала вона з несподіваним запалом.— Бо ми кохали одне одного, і не було сенсу відмовляти собі в цьому. Ми живемо лише раз, і часом важко сказати собі «ні», коли раптом відчуєш у собі життєву снагу. Ми були дорослими, самостійними людьми і... зробили свій вибір. Я мала квартиру, жила сама, не так-то й важко було зустрічатися, проводити разом хоча б кілька годин. Позичена любов. Збирання вершків з чиїхось буднів.

Я кивнув головою.

— Багато хто погодиться з вами.

— На жаль. І все-таки я ні на мить не розкаювалась у вчиненому. Інші розривають пута, які пов'язують їх, ти ж можеш прожити своє життя на власний розсуд з другом, якому не треба церувати шкарпетки, прати білизну, прасувати штани. Даруєш йому розкішний вечір. Випиваєте вдвох пляшку вина і лягаєте в ліжко. А тоді він іде додому. Напрочуд легко. І для багатьох чоловіків, я так гадаю, напрочуд зручно.

— Для деяких жінок — також.

— Так, але мені здається, що чоловіки легше пристосовуються до подібних ситуацій. Ви не погодитеся зі мною, Веуме, але жінки люблять повніше, вони не можуть задовольнятися лише половинним. Або все, або нічого. Зрештою доводиться робити остаточний вибір.

— Можливо, ви вірите в це, бо ви жінка. Я маю на увазі те, що жінки люблять повніше.

— Жінки вірніші за чоловіків,— наполягала Фрейдіс Брюсет, піднімаючись на дерев'яний арковий місток.

— А всі оті невірні чоловіки — кому вони невірні?— різко спитав я.— Повинен вам сказати, що сам був таким. Тобто мав близькі стосунки з жінкою. З одруженою жінкою.

— Ви розлучилися?

— Так.

— І хто ж зробив вибір?

— Вона.

— Ось бачите. Остаточний вибір завжди роблять жінки. Особливо коли йдеться не лише про секс. А чоловіки легко приймають відставку і починають нове полювання. Там, де значну роль відіграють почуття, з'являється й сумління, і тоді жінка каже: «Ні. Я більше так не можу, доведеться тобі обирати». І що ж вибирають чоловіки?

— А що вибрав Фредрік Далє?

— Ви самі вже відповіли на це запитання... Востаннє ми були разом два роки тому. Він... він ставив дітей вище, так він казав. Він не мав сили піти від них, хотів і далі жити разом з ними. Не хотів, щоб дітей травмувало розлучення. Він

справді любив своїх малих, Веуме. І саме через це таким неймовірним видається те, що сталося...

Голос її раптом пропав, вона відвернулася, і я бачив, як кілька разів судомно здригнулись її плечі.

— Такі гарні були діти,— прошепотіла врешті Фрейдіс.

— А де ви були тієї неділі, коли це сталося?— спитав я.

— Я? Ходила в гори. Сама. Була дивовижна сльота, негода, що проникає в твоє єство, у найтемніші його закомарки і... очищає.

— А поблизу університету ви не були?

— Ні! Чи не думаєте ви... — Фрейдіс аж затнулася.

— Ні-ні,— швидко заперечив я.

Ми обійшли останній, найнижчий ставок і піднялися на Янебаккен, щоб повернутися назад тим-таки парком, але вже верхньою дорогою. Якийсь час ішли мовчки, тоді я сказав:

— Отже, ви не здогадуєтесь, коли визріло оте його рішення. І чому він так учинив.

— Ні.

— Два роки в одному кабінеті, лицем до лица, вже після розриву. Не надто приємна ситуація.

Жінка поглянула на мене, обличчя в неї було розгублене й безпорадне.

— Атож, це було неприємно. Бачити людину, яку ти... Її руки... Ні...

— Я хотів би спитати вас іще про дещо. Це зовсім не теоретизування, і все ж таки... Чи не могло бути, що Дале не позбавляв життя себе і малюків?

Фрейдіс розгублено глипнула на мене і спинилась.

— Що ви маєте на увазі?

Ми стояли посеред дороги. По один бік розкинув гілля відцвілий рододендроновий кущ, по другий — здіймався південний фасад університетського корпусу. Ми майже повернулися до цивілізації.

— Чи не міг хтось, на кого він покладався, кого б добре знав, напоїти лимонадом з отрутою всіх трьох, Фредріка Дале та його дітей? А тоді, коли вони втратили свідомість, взяти з шафи гвинтівку і застрелити їх. А потім усе представити так, ніби... Отрута була без смаку й сильнодіюча, так мені сказали в поліції.

— Це... це неймовірно! Хто б міг таке зробити?— аж задихнулася Фрейдіс.

— Ну... — Я заглянув їй в обличчя. Скільки їй може бути — тридцять? Тридцять п'ять? А може, й сорок?— Той, хто відчував себе знехтуваним, наприклад.

Поволі до неї стало доходити. Кутики вуст здригнулися, проте Фрейдіс не заплакала. Вона засміялася — неправдоподібним, безрадісним сміхом.

— Чи не думаєте ви... О Боже, чоловіче добрий!

— Ні-ні, зрозумійте мене правильно. Я не думаю, що... Я вже казав, це не версія. Я лише запитав... чи таке практично можливе?

— А навіщо запитали мене? Щоб я себе виказала?

Вона вмить спохмурніла. Над нами нависали важкі хмари, які провіщали сніг.

— Звичайно, це... це було можливе. Усе можливе в такому світі, як наш. Малі діти вмирають з голоду не далі, як на відстані перельоту літаком, а тут ми викидаємо неспожиту їжу на смітник і позбавляємо життя власних дітей. Вибачте за такий цинізм, але... Саме собою, треба було мати ключі. Ключі від корпусу.

— А може, вбивця прийшов разом з Фредріком. Фредрік же напевне мав ключі.

— Так-так,— Фрейдіс Брюсет задумливо глянула на мене.— То ви вважаєте... Ні. Ні.

— А ви не знаєте, чи в нього не було... нового роману?

— Ні. Я відчула б. Він страждав так само, як і я. Ми не переставали кохати одне одного. Просто я вирішила, що далі так тривати не може. А він, чоловік, не міг до кінця зрозуміти, чому.

— Ясно.

— Слухайте, Веуме, я зрештою могла б повірити, що хтось позбавив життя

його, дорослого. Але ніколи не збагну, навіщо було вбивати двох гарненьких діток. Це нелюдськість, це... безумство!

— Безумці в наш час не рідкість. У деяких країнах вони приходять і до влади.

— Мені здається, ми з вами обоє з одного тіста, Веуме. Двоє затятих циніків, серця яких спливають кров'ю, правда ж? Заходьте якогось дня, коли вся ця історія трохи забудеться. Якщо до того часу не одружитесь. І тоді ми зможемо продовжити дискусію... про антагонізм статей, скажімо. Мені вже треба вертатися. Відкиньте ту версію. Все було зовсім не так. Це трагічний зрив, усе зробив сам Фредрік. Це здається неймовірним їй... жінці, що зосталася сама, та батькам. Зрештою, нам усім!

Фрейдіс Брюсет знову відвела погляд, задивилася на парк, мовчазну верф та сірі спини гір по той бік мосту. Тоді несподівано схопилася, кивнула мені й швидко подалася геть. Тепер вона здавалася на диво тендітною, навіть зіщуленою, наче затуляла собою крихту того, що лишилося від життя, їй лишилося.

6

Несподіваний мороз був схожий на потріскану шибку вікна, що виглядає у зиму. Чисте осіннє небо, високе й зелено-блакитне, простерлося над містом, наче хтось поклав на верхи гір дзеркало. Я знайшов Туве Далє на кладовищі — вона стояла навколішках і прибирала квітами могилу.

Жорства заскреготала під моїми черевиками, і жінка злякано звела на мене очі. Я швидко промовив:

— Не бійтеся. Мене звати Веум. Варг Веум. Я прийшов від батьків вашого чоловіка.

Жінка підвелася, я подав їй своє посвідчення, яке вона довго вивчала. Ніс її почервонів од холоду, довге пасмо волосся причепилося до лівої щоки, а брунатний плетений беретик закривав тільки одне вухо.

Вона була на добрих двадцять п'ять сантиметрів нижча від мене, зодягнена в темно-синю куртку з піднятим коміром, іржаво-червоного кольору оксамитові штани та високі чорні чобітки. Туве мала біляве волосся, але без отих легких кучериків, які я бачив на фотографії в її свекра. Крім того, обличчя здавалося старшим і худішим. Зморшки біля очей — наче давні рубці, а очі таїли в собі холод частих і довгих зим. Проти Фрейдіс Брюсет вона видавалася далеко не такою енергійною, у неї не було тієї жадоги боротьби, того темпераменту. Але це було перше враження. Цілком можливо, що я помилявся.

Туве Далє повернула мені посвідчення.

— Як ви мене розшукали... тут?

— Підказав один ваш сусід, — відповів я невимушено.

Вона більше не розпитувала про те, спитала про інше:

— Що ви хочете почути від мене?

Я глянув на неї. Важке запитання, і не так просто дати на нього відповідь. Натомість я перевів погляд на свіжу могилку. Всі троє лежали разом: Фредрік, Тордіс, Арне. Рік народження, рік смерті — й більше нічого. Колись, — можливо, невдовзі, а може, аж у наступному столітті, — вона сама займе вільне місце поряд. І коли хтось потім, через багато років, підійде і прочитає напис на надгробку, збагне трагедію цієї сім'ї. Напевно, автомобільна катастрофа, скажуть вони, або якийсь нещасливий випадок. Бідолашні діти. А бідолашна мати лишилася сама-одна. Ось так, мабуть, скажуть люди, якщо їх тоді ще взагалі хвилюватимуть такі речі.

— Батьків вашого чоловіка, — почав я обережно, — гризуть сумніви... почуття провини. Старі запитують самі себе, що вони зробили поганого. Що було причиною?

— Хочуть знати причину... — промовила вона гірко й водночас м'яко. Мене вразив її апатичний стан. Та це міг бути й приглушений біль. Або — й теж цілком імовірно — вона приймала заспокійливі засоби.

— Вони втратили одного сина й двох онуків, — сказала Туве Далє. — І це ще не все. Вони хочуть знати чому.

— Хіба це дивно?

— Ні. Певно, що ні. Але для мене це однаково що колупати ножем у відкритій рані. Малі діточки...— майже прошепотіла вона, швидко відвернувшись і витягла з кишені куртки носову хусточку. Так і стояла до мене спиною, плечі її тремтіли.

Я розгублено мовчав, опустивши руки, бо не знав цієї жінки настільки, щоб ступити ті кілька таких потрібних кроків, обняти її за плечі, втішити. Але, можливо, таким же безпорадним почував би я себе й після двадцятирічного знайомства — про це ніколи не скажеш із певністю. Все можна стримати; та горе стримати найважче, смерть найважче збагнути. У таких ситуаціях найщиріші слова перетворюються на штамповані кліше. Я волів помовчати.

На могилі лежали живі квіти. Багряні троянди, які в надвечірньому світлі здавалися плямами крові на темній землі.

Туте Далє знов обернулася до мене й запхала хусточку до кишені. Вуста її спромоглися вимовити ті важкі слова.

— Вони хотіли б знати, чому їхній син позбавив життя обох своїх дітей, а потім і себе самого?

— Так,— промовив я нерішуче.— Як ви жили з чоловіком? Траплялися непорозуміння?

В очах жінки була ворожість, і вона майже виплюнула відповідь:

— Непорозуміння! Та це був кошмарний сон!.. У всіх, звичайно, час від часу трапляються проблеми...

— Але *таких* складних... — почав був я, та закінчення зависло в повітрі.

Туте Далє дивилася повз мене, поверх мого плеча, на Міндемюрєн, на морозяний серпанок, що стелився вниз і завжди в такі холодні дні нагадував камуфляжний килимок.

— Був такий час,— озвалася вона знов,— кілька років тому, коли я почувалася дуже невпевнено. Мала таке відчуття, що в нього з'явилась інша... жінка. Жахливе відчуття, ніби наш шлюб ось-ось розпадеться. Мені здавалося, ніби я стою на вулкані, на самому краю кратера?

Її погляд знову ковзнув по мені, ніби щоб пересвідчитися, чи уважно я слухаю, а тоді знову застиг понад моїм плечем. Я не промовив ні слова. Я не хотів їй заважати.

Вона вела далі:

— Але були ще діти. Як багато нетривких шлюбів не розсипається саме через них. А чи не спадало... чи не спадало вам на думку, що діти у сварці батьків — ніби маленькі нації у конфлікті великих держав. Навіть якщо сварка тактовна, мовчазна, німотно-затяжна. Чи коли конфлікт вибухає просто над їхніми головами, як це часто трапляється з малими державами, коли великі б'ються. Чи є істоти невинніші за дітей у конфлікті батьків? Від розлучень найбільше терплять вони. Та не менше страждають вони й тоді, коли нещасливий шлюб продовжує існувати. Отож хоч як повертай, а діти — жертви. І це, по-моєму, найгірший бік усіх подружніх конфліктів.— Жінка подивилася мені просто у вічі.— Може, нам не слід було мати дітей?

Я витримав її погляд.

— У ваших словах є частка істини. Можна, в кожному разі, почекати, доки ми подорослішаємо, доки дозріємо, щоб усвідомлювати те, що робимо.

— Але коли ми станемо такими? Ні, пане Веум, це нерозв'язна проблема! Я знаю, пройшла крізь це. Бо невдовзі, десь за півроку, сама зустріла чоловіка, якого завжди в таких випадках безіменно, анонімно називають «іншим». І я, на жаль, повелася не так, як свого часу в подібній ситуації повівся Фредрік.

— Ви впевнені, що у нього був зв'язок з іншою?

— Його реакція, спосіб висловлювання ясно свідчили про це. Він сказав: «Та коли я був у такій самій...» — і замовк. І той вираз, який з'явився на його обличчі, коли я розповіла йому... — Жінка схлипнула.

Я чекав.

—...що зустріла іншого, що хочу піти від нього, Фредріка, й забрати з собою дітей...

Вона подивилася на мене невидючим поглядом.

— Іншими словами,— проказав я поволі, слово за словом,— сам він

розірвав стосунки з тією жінкою через дітей, бо не хотів їх утратити. А тому болісно пережив те, що ви вирішили піти від нього. Й забрати дітей...

Вона кивнула головою. З її очей текли сльози, вона нервово витирала їх.

— А коли це сталося? — спитав я обережно. — Коли ви йому розповіли про все?

— У п'ятницю... перед тією не... неділею! — Жінка аж зайшлася від плачу, раз по раз голосно схлипуючи, слова виходили нечіткі, майже незрозумілі. Вона мусила спертись рукою на моє плече, задихаючись хапаючи ротом повітря.

— Але чому він нічого не сказав? — вихопилося в неї, і вона пильно глянула мені в обличчя, наче я міг знати відповідь. — Хоч би одне-єдине слово, він же хотів щось сказати... Чому він просто взяв їх із собою і... і...

— Невміння говорити відверто й чесно одне з одним, це, по-моєму, найбільша проблема для всіх, хто розлучається. Декому легше протестувати проти атомної війни, расової дискримінації чи визискування відсталих країн. Їм здається, що набагато простіше, принаймні на папері, розв'язувати світові проблеми, ніж особисті.

— Саме життя скисає в нас! — вигукнула вона. — Ми вмираємо ще задовго до того, як настає наш час. Ходимо по землі живими трупами. Може, він просто зробив з усього цього висновок. Для себе й для наших дітей...

Туте Далє отямилася, відпустила моє плече й знічено відступила на два-три кроки. Погляд її знову спинився на могилі, і вона тихо сказала:

— Але одна річ зробити такий висновок для себе, і зовсім інша — для когось іншого... — Вона прикусила губу. — Два непрожитих життя. Двоє, які ніколи не зможуть зробити спроби... і помилитися! Але ж кожна людська душа знаходить бодай проблиск надії, правда, пане Веум?

Я кивнув. Мені самому застряг клубок у горлі. І коли я спробував щось сказати, нічого з того не вийшло. Ми довго так стояли.

— Тієї неділі... — нарешті озвався я, — ...де ви були? Що робили?

Вона дивилася порожнім поглядом перед себе.

— Удома. Я була вдома, у нашій теплій, затишній квартирі. Що робити надворі в таку негоду! Дмухав вітер, сівся дощ — Бог його знає, чим він виманив їх із дому!

Більше вона нічого не сказала, а я не запитував. Я розумів, що жінка воліла б лишитися сама, й пішов з кладовища, теж сам.

У підземному переході біля Датської площі я зателефонував з автомата. Трубку взяла Беата, моя колишня дружина. Я привітався й спитав, чи вдома Томас.

— Ні, — відповіла вона жваво. — Він на тренуванні, у футбольній секції. Він потрібний тобі?

— Ні-ні, — сказав я швидко. — Я тільки хотів йому щось сказати. Але ж ми побачимось у вихідні.

— Звичайно. Якщо з цим можна почекати...

— Можна. Вітай його від мене й скажи, що я дзвонив.

— Скажу. Бувай.

— Бувай.

Підземний вестибюль мав виходи на всі сторони світу. Я вибрав той, що вів до центру, через старий Нюгордський міст. Транспорт у тому напрямку рухався спроквола, так наче цього вечора страшенно повільно перепомповувалася кров артеріями міста. Вгорі, над видовженим силуетом гори Флейф'ель, зорі відірвались від обрію і невагомими порошинками зависли в безконечному порожньому просторі. В далині. В безмежній далині.